

2378

31.5

4-65

3172

2000

238

XVI H.

~~0116 - 29/xij 15~~

2011

~~2. 10 x 100~~

629
Երևանի Գ. Գրիգոր Վոյն-ուհի

Քաղաքացի:

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՎԻՊԱՇԽԱՐՀ

Ա.

17 հուն. 89.
Քաղաքացի:

ՊԱՏՆԵՐԱԶԱՐԴ

Գերմաներէնից Թարգմանեց

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅԻ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՐԲԵԼԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, Ե. 1/2

1889

891. 5 2898

Ֆ-65 ոչ

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՎԻՊԱՇԻԱՐՀ

Ա.

ՊԱՏՄԵՐԱԶԱՐԻ

Գերմաներէնից Թարգմանեց

ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

1007
6709

2003

Թ Ի Փ Լ Խ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՅԻ ՏՊԱՐԱՆ

ՕՐՐԵԼԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, 1, 2

1889

354

Дозволено цензурою, 10 Мая 1889 г. Тифлисъ.

„Աղբիւր“ պատկերազարդ ամսագրի հրատարակութիւն № 14.

Типографія И. Мартirosiанца, на Орб. ул., д. № 1/2.

ՌՌԻՍՏԷՄ եւ ԶՈՀՐԱՔ

ՌՈՒՍՏԵՄ ԵՒ ԶՈՀՐԱԲ*)

1.

Թուրանն ու Իրանը՝ այս երկու սահմանակից երկիրներն արդէն վաղուց կուռում էին իրար հետ, և եթէ թուրքերն էին միշտ յաղթուած մնում, պատճառը պարսիկների փահլէվան հոկայազօր ու խորամանկ Ռուստէմն էր՝ Իրանի պարծանքն և Քէյքաւուս շահի հզօր նեցուկը ռազմի դաշտում:

Բայց այժմ Սաբուրխտանի իշխան Ռուստէմ փահլէվանը սուրը պատեանն էր դրել. պատերազմը վերջացել էր, և Իրանը հանգիստ էր վայելում բարօրութեամբ ու փառքով:

Այսպիսի խաղաղութեան միջոցին ինչ անէր Ռուստէմի նման քաջամարտիկ զինուորը:

Ռաշը՝ նրա սօս երիվարը, վրնջում էր ախոռում, իր տիրոջ պէս տանջուելով ձանձրոյթից:

Վերջապէս Ռուստէմը վճռեց որսի գնալ, որ վաղուց չէր արել, թէև արդէն մանուկ հասակից շատ սիրում էր այդ զբօսանքը: Իսկոյն կախեց նետերով լի կապարճը, փորձեց աղեղի ամուր լարը, որ միայն ինքն էր կարող քաշել, և հանեց Ռաշին ախոռից:

Ազնիւ ձին խնդութիւնից թռչկոտում ու ծառանում էր, կարծելով թէ նոր պատերազմի և յաղթութեան պիտի տանէր իր տիրոջը:

*) Փորդուսիի (940—1020) „Ղահնամէ“-ից ազատ փոխադրուած:

Ռուստէմը ցատկեց թամբի վրայ, դարձրեց իր գանգ-
րահեր գլուխը դէպի Թուրանի սահմանն և չափ տալով
դաշտերում, սկսաւ երէների հետք որոնել: Եւ ահա մի
շամբուտ անտառի մէջ եղջերուների մի բազմաթիւ երա-
մակ գտաւ: Ճարտար որսորդը (նախ նետեր, ապա թէ փոկ
ու տէգեր արձակելով,) ընկաւ անասունների ետեւից, և
դեռ արեւը միջօրէին չըհասած՝ տապալեց տասն և վեց
հատ եղջերու: Ռուստէմի հրճուանքն ո՞վ ունէր: Նա իջաւ
ձիուց, խարոյկ վառեց և ջուկեց սպանուած երէներից ամե-
նագէրը: Չորս կտրիճ տղամարդիկ կրդժուարանային շա-
լակել այդ կենդանուն. բայց Ռուստէմը մի ձեռով միայն
նրան շամփուր քաշեց և սկսաւ կրակի վրայ պը-
տոյտ բերել պարարտ որսը: Երբ խորովածն անուշ
բուրմունք արձակեց, հսկան նստաւ ճաշելու, կերաւ ամ-
բողջ խորուած երէն ու ծծեց ոսկորների ուղեղը, որովհետեւ
այդ էր ամենալաւ սնունդն իր յատուկ սակորներից զօ-
րութիւն տալու համար: Աշտանալուց յետոյ նա գնաց մօ-
տաւոր անտառը, ուր գիտէր որ աղբիւրի ջուր կըգտնէր,
և ծարաւն անցնելով պառկեցաւ մի ստերախիտ ծառի
տակ, իսկ Ռաշին թողեց ազատ-ազատ արածելու այն
անտառում:

Մինչ Ռուստէմը քուն էր վայելում օրուայ շոգին և
երիվարը հանգիստ ճարակելով ման էր գալիս թաւուտ-
ներում, յանկարծ մի քանի անկոջ լրտեսներ նրան խըրտ-
նեցրին: Դրանք մօտակայ ճանապարհով անցկացող թուր-
քեր էին: «Այս ի՞նչ հրաշալի ձի է, այն էլ առանց հե-
ծեալի», ասացին նրանք և վճռեցին բռնել Ռաշին. բայց
բռնելը հեշտ բան չէր... Արդէն առասանը փաթաթուել
էր ազնիւ ձիւ պարանոցին, բայց հէնց որ թուրքերը մօ-
տեցան նրան, նա կծելով մէկի գլուխը փրցրեց, միւս եր-

կուսին սմբակներով տրորեց, և միայն չորրորդը, պատեհ
վայրկեան գտնելով, կարողացաւ թռչել նրա մէջքի վրայ
և հեծած՝ արշաւասույր փախուստ տալ այն տեղից:
Ձիաւորն ինքն էլ ունէր տանը մի այդպիսի ընտիր նոյգ:
«Ի՛նչպէս լաւ գոյգ կըկազմեն», ասում էր նա, «իմ ձին և
այս գտնուածը»—չէր ասում գողացուածը: Այժմ նա այս էր
մտածում, թէ ի՞նչպէս թաքցնէ իր որսը, որովհետեւ լաւ
գգում էր, թէ այդ պերճ երիվարի տէրն անշուշտ ամեն
հնար գործ կըգնէր իր կենդանուն գտնելու համար:

Ռուստէմ դիւցազնը քաղցր քնից զարթելուն պէս՝
սկսաւ կանչել իր Ռաշին. բայց Ռաշը նրան չէր լսում:
Ռուստէմը զարմանալով վեր կացաւ և մտաւ թաւուտի մէջ:
Այն տեղ էլ քանիցս անգամ ձայն արձակեց, բայց ի դուր:
Նա լաւ էր նշմարում սմբակների հետքը փափուկ փա-
փուկ դալարում, սակայն նոյգի նշույն անգամ չէր
գտնում: «Այս ի՛նչ բան է», գոչեց Ռուստէմը զայրանալով.
«ո՞վ է լսել, որ Ռաշն իր տիրոջից փախուստ տար: Միթէ
գողացան: Ուրեմն շատերը վրան յարձակուած կըլի-
նին, եթէ ոչ՝ ո՞վ կըհամարձակուէր բռնել Ռաշիս»: Եւ
դարձեալ սկսաւ կանչել և որոնել ազնիւ ձիուն անտառի
ամեն կողմերում:

Ռաշը ոչ երևում էր, ոչ էլ լսվում: Ի՛նչ անէր
մեր դիւցազնը. կամայ ալկամայ ստիպուած էր ոտքով
գնալ՝ խուզարկելու իր ձիուն: Եւ նա գնաց սաստիկ դըժ-
գոհ ու գրգռուած, որովհետեւ չէր սովոր հետի ման գալ՝
այն էլ սանձն ու թամբը շալակած. (այս մի անախորժ
զբօսանք էր:)

Հետեւելով երիվարի հետքերին, նա ամեն մի հարիւր
քայլին կանգ էր առնում, իր շուրջը նայելով. կարծում
էր թէ ձին իսկոյն իր մօտ կըվազէ: Վերջապէս արեւի

մայր մտնելու միջոցին նա հասաւ Սեմէնգան քաղաքը, որի դրան մօտ Ռաշի թողած հետքերն արդէն կորչում էին։

«Ուրեմն այտեղ է երիվարս», ասաց Ռուստէմը. «այտեղ՝ Իրանի և Թուրանի սահմանի վրայ։ Այս երկրի տէրը մերթ սուլթանին կուսակից է, մերթ շահին. նա կշեռքի մէտի պէս գէս ու գէս է խոնարհւում։ Արդեօք ո՞ր կողմն է միտած այսօր՝ Իրանի թէ Թուրանի—ո՞վ կարող է իմանալ... Սակայն Ռուստէմի անունը հարկաւ նրան յայտնի կըլինի, և դժուար է հաւատալ, որ նա փակէ իմ առջև իր դռնակի դռները։ Ես կըտեսնեմ նրան և կըպահանջեմ, որ կամ յետ տայ իմ գողացուած նոյգն և կամ գտնէ—նա չէ՛ կարող ընդդիմանալ Ռուստէմին»։

2.

Փահլէվանը հպարտ հպարտ քայլերով շիտակ մօտեցաւ քաղաքին։ Այն ժամանակ պահապանները վազելով գնացին Սեմէնգանի իշխանի մօտ և ասացին. «Ռուստէմը գալիս է։ Նա որս էր անում թուրքերի անտառում. այդ միջոցին նրա Ռաշը փախել է, և ահա Իրանի փահլէվանը մօտենում է մեր քաղաքին, (ուսին կրելով մի ծանր բեռ)։ Արդեօք ի՞նչ կըհրամայես, ո՞վ տէր (մեր)»։

«Այդ ի՞նչ հարցումնք է», գոչեց իշխանը լրաբերներին. «Իրանի զարդը շնորհ է բերում Սեմէնգանին, և դուք դեռ հարցնում է էք, թէ ի՞նչ պիտի հրամայեմ։ Գէշն առէք, թող պալատիս բոլոր մեծերը շտապեն նրան դիմաւորելու»։

Եւ ահա բազմաթիւ մեծաւորներ ու աւագներ զարդարուն շորեր հագած՝ գնացին ընդ առաջ ամենամեծ դիւցազնին, և օրուայ վերջին նշույլներն արդէն մարելու վրայ էին, երբ իրանց իշխանի ապարանքը բերին նը-

րան։ Իշխանն անձամբ ողջունեց, գլուխ տուաւ նրան և ասաց. «Քալդ բարի, ո՞վ քաջ հերոս։ Բայց ինչո՞ւ ես մեռալ։ Եթէ յոգնած ես և հիւրընկալ օթեպանի ես կարօտ, ներս հրամայիր համարձակ և ասա, ինչ որ միայն փափագում ես։ Ո՞վ փահլէվան, հրաման տուր մեզ և վստահ եղիր, որ ինչ էլ սիրտդ կամենայ, կըկատարուի»։

Ռուստէմ փահլէվանը չըխաբուեցաւ այս խօսքերից։ «Բանըս ուրեմն այսպէս է», մտածեց նա ինքն իրեն. «ուրեմն ես բարի ժամի եմ գալիս»։

Եւ ապա ձայնը բարձրացնելով՝ «Երիվարս թաւուտներում կորել է», ասաց նա, «և նրա հետքերը մինչև այս քաղաքն են տարածվում։ Այս պատճառով, ո՞վ արքայ, պահանջում եմ, որ վերադարձնես ինձ Ռաշս, և ես քեզ շատ շնորհապարտ կըլինիմ. իսկ եթէ մերժելու լինիս խնդիրս, իմ սուրը կըգտնէ նրան, (և արեան նախճիրների միջով կ'անցնի Ռաշը՝ ինձ Սեմէնգանից դուրս տանելիս)»։

Սեմէնգանի թագաւորը պատասխանեց. «Ո՞վ Իրանի լոյս, ո՞վ կարող է յանդգնիլ քո ստացուածքին դիպչելու։ Ռաշը երբէք չի կորչիլ—միամիտ կաց։ Գեռ արևը չը ծագած՝ դու կըտեսնես նոյգնիդ։ Իսկ այժմ ներս հրամայիր, դու մեր հիւրն ես. եկ մինչևի առաւօտ գուարթ կեր ու խումով քէֆ անենք»։

Յոգնած որսորդին անախորժ չէր այդ հրաւերը. նա սիրով յանձն առաւ թագաւորի հիւրը լինել այն գիշեր և նստաւ թախտի վրայ, որի շուրջը ծառայելով կանգնած էին Սեմէնգանի ամենամեծ իշխանները։ Մի ըոպէում սեղանը ծածկուեցաւ ոսկեղէն ամաններով, ընտիր-ընտիր կերակուրներով, անուշահամ խմիչքներով, և սևաչեայ նաժիշտներն սկսան երգ ու պարով գուարթացնել խնջոյքը։

Ռուստէմն արիական ախորժակով վայելեց գիշերուայ

ընթերիքը, և երբ նրա դէմքի մուսկուլթիւնը գոռարթ ժպտի տեղի տուաւ, այն ժամանակ ամենքն էլ հիանալով նկատեցին, որ փահլէվանը ոչ միայն իրանի ամենաքաջ ու հուժկու մարդն էր, հապա և ամենից գեղեցիկն ու հաճելին:

Ժամերն անցան հրճուանքի ու բերկրանքի մէջ, և երբ զինու գոլորշիներից փահլէվանի միտքը թմրեցաւ, նա խնդրեց որ մի սենեակ տան իրեն: Նրան մտքերն ննջարան, և այնտեղ նա մշտաբոյր ու վարդահոտ անկողնի մէջ անոյշ քնով իր յոգնութիւնը փարատեց:

Սրգէն կէս գիշերն անցել էր, երբ Ռուստէմը, պայծառ լուսից զարթնելով, տեսաւ իր առջև մի աղջիկ, որ հուրիի պէս սիրուն էր: Դա էր Սեմէնգանի արքայադուստր Թէհմինան: Թէհմինան կանգնած էր շքեղ զարդերով պճնուած, հետն էլ երկու նաժիշտ՝ մի-մի լուսաւոր ջահ բռնած: Զողշողուն էին նրա վրայի գոհարներն ու ոսկին, սակայն չէին փալլում այնքան փայծառ, որքան իր յատուկ դէմքի ու սև աչքերի ցոլմունքը: (Կարծես մի հաճելի գաղտնիք թրթռում լինէր նրա բուստի պէս կարմիր շրթունքի վրայ և շփոթութեան զգացմունքը վարդի գոյն տալիս իր նազելի երեսին):

Զուարած վեր կացաւ Ռուստէմ հսկան և հիանալով այդ աննման օրիորդի տեսքի վրայ, հարցրեց նրան.

«Ո՞վ ես դու, ո՞վ նազելի: Արդեօք մահկանացո՞ւ, թէ արշալուսին փախուստ տուող ուրուական»:

Գեղեցկի թուշերն և՛ս աւելի բորբոքուեցան, և նա ասաց արծաթի պէս հնչուն ձայնով.

«Թէհմինա է անունս: Ես թագաւորի միակ աղջիկն եմ, և մինչև այս օրս չեմ զգացել որ և է իդձ, որ հայրս իսկոյն չըկատարէր: Սակայն այս իրիկուանից ես մաշվում եմ մի տենչով, որ նրա բոլոր գանձերն անգամ չըպիտի

կարողանան յագեցնել, և փափագածս է մի այնպիսի բան, որ նա անգոր է կատարել»:

Իրանի դիւցազնը շնորհալի կուսի վայելուչ խօսքերից գորոված, մի թափանցիկ հայեացք նետեց նրա աչքերին: (Այս աչքերն երջանկութեան յոյս վառեցին նրա սրտում, և նա ասաց մեղմ ձայնով.)

«Արդեօք ի՞նչ է փափագածդ, ո՞վ օրիորդ, որ զարդ ես ամեն իշխանագն օրիորդների»:

Թէհմինան չըկարողացաւ նրա հայեացքին դիմանալ և աչքերը խոնարհելով, շշնջեց.

«Ռուստէմի համբաւը մի հրաշալի առասպելի պէս հասել է և իմ ականջին. ես էլ եմ լսել, թէ որքան նա

արդարամիտ է, աղնիւ ու քաջ: Այդ միակ մարդու ձեռքովն է, ասում են ինձ, որ պաշտպանվում է Իրանը, (այդ միակ մարդու, որ մենակ անց է կենում Թուրանի միջով և վստահ է), որ իր մի հատիկ նիզակն ամբողջ զօրքի բան կ'անէ:—Հենց այն օրից որ լսեցի այդ հուշակը, իմ միակ բաղձանքն էր աչքովս տեսնել Ռուստէմին, (տեսնել նրա անվկանդ մարմինը, նրա սոսկալի պատկերը): Կարօտից գիշեր ցերեկ մաշուելով, երազումս անդամ պտրում էի միայն Իրանի հովալին: Եւ ահա, Ռուստէմ, դու եկար, (և ես թաքուն նշմարեցի քեզ հօրս խնջուքի միջոցին. բայց զարմանք չէ, որ քեզ տեսնելիս ոչ մի սարսափ չբազմացի, այլ վշտախառն երջանկով թիւն տիրեց սրտիս): Ես արտասուք թափելով զնացի հօրս մօտ և ուզում էի մի բան խնդրել նրանից, բայց թէ ինչ—ես ինքս էլ չըզդիտէի: Այն ժամանակ հայրս ասաց, թէ միայն դու ես կարող սրտիս տենչն իմանալ և յայտնել ինձ, միայն թէ կամենալիր»:

Օրիորդը լռեց: Քաջն արագ իջաւ թախտից, բռնեց նրա ձեռն և ողևորուած բացագանչեց.

«Թէհմինա, դու կամենում ես, որ ես քեզ կին առնեմ, և հօրդ խորհրդով եկել ես նուաճելու աննուաճիս»:

Սեւաչեալ աղջիկը, եղեմական փէրիի նման գեղեցիկ, ժպտաց միայն և Ռուստէմը, նրա ժպիտը տեսնելով, իսկույն իմացաւ, որ օրիորդը «ոչ» ասելու չէր, (և առանց սպասելու իշխանուհու պատասխանին՝ բռնած ձեռքը համբուրեց):

Վերջապէս աչքերը մի կողմ դարձնելով, նա տեսաւ թագաւորին, որ ծածուկ հետեւել էր իր աղջկան, և այժմ ուրախ-ուրախ գալիս էր նշանելու նրան Ռուստէմի հետ:

Գիշերալին լուսթեան մէջ յանկարծակի ձայն հնչեց,

թէ Ռուստէմը նշանուել է թագաւորի դստեր հետ, և խընդամիտ ժողովուրդը մինչևի լոյս կանգնած կացաւ պալատի շուրջը, բերկրալից ողջոյն տալով հարսին ու փեսային:

Սակայն վրայ հասնող առաւօտը հրաժեշտի դառն ժամը մօտեցնում էր: Ռուստէմը պարտական էր Իրան վերադառնալ և ծածուկ պահել, թէ կին էր առել թշնամիներէ աշխարհից *:

Երբ նա դուրս պրծաւ Թէհմինայի զրկից և սիրուն արքայադուստրը լալով ընկաւ բաղմոցի վրայ, Ռուստէմը հանեց իր բազկից մի ոսկէ ապարանջան և ասաց.

«Սիրելիս, մաւ այս զարդը, և երբ Աստուած մեզ մի զաւակ սրբդւէ, նրան կընծայես: Եթէ աշխարհ գալուն աղջիկ լինի, նրա խոսքովիքն այս ոսկէ շրջանակով կըբուրես. իսկ եթէ տղայ լինի, թող նա կրէ բազկի վրայ, ինչպէս որ կրում էր իր Ռուստէմ հայրը: Այս ապարանջանով զարդարուած կ'ուղարկես նրան մեր աշխարհը, և այդ նշանից կ'իմանամ ես, թէ ինչ տոհմի ու զարմի շառաւիղ է մեր մանուկը»:

Այդ միջոցին ներս մտաւ թագաւորն և աւետեց Ռուստէմին, թէ Ռաշն արդէն գտնուել է: Ձին ինքն իրեն

* Բանաստեղծը չէ յայտնում, թէ ինչո՞ւ երկու հարեան երկիրները, չընայելով որ արդէն հաշտուած էին, դարձեալ միմեանց թշնամի էին համարում: Պարսիկները բռնի Իսլամ ընդունեցին. նոր վարդապետութեան առջև խոնարհելու անցածար գլուխները կտրուեցան, և մարգարէի քարոզած կրօնը սրի զօրութեամբ չաղթանակեց Իրանում: Սակայն արդէն մեր Բ. դարում Թուրանն այդ կրօնի պատճառով բաժանուեցաւ Իրանից, և երկուստեք բոբբոբուած մուսուլման փանատիկոսութեան հետեւանքն այն եղաւ, որ երկու երկրի բնակիչները սկսան խորշի իրարուց, զգուշանալ խնամով իւնից, և արտունջ չաչտնել, եթէ մի ազգի մարդ միւս ազգից կին ուզէր:—Թուրքերը սիւնիներ են, ալսիներն օրինականներ, որոնք Մահմեդի օրինաւոր յաջորդներ են համարում առաջին երեք խալիֆաներին՝ Աբուբէքրին, Օմարին

եկած է եղել զղեակի դրան առջև ու վրնջելով իմաց տրւել, որ ներս թողնեն: Գիւցազն ուրախ սրտով դուրս վազեց սիրած նոյն տեսներու, շոյեց ու թամբեց նրան. յետոյ ջերմ համբուրեց Թէհմինային և հրաժեշտի վերջին ողջոյն տալով նրան, ձին հեծաւ ու խրոխտ գլուխը վերցրած՝ զլարթ մեկնեցաւ պալատից:

Այս տարօրինակ արկածի վրայ մտածելով, Ռուստէմն առաւօտեան հողմի նման արագ սլացաւ դէպի Սիստան՝ իր հայրենի աշխարհը, և շատ չանցած տուն հասաւ: Եւ հասնելուն պէս՝ մի ոստիւնով իջաւ թամբից, կարծես մի ուրախ որսից գալիս լինէր:

3.

Մենակ մնաց Թէհմինան, լաց լինելով բացակայ մարդու ետեւից: Միայն այն ժամանակ դադարեց նա դառն արտասուք թափելուց, երբ մայր դարձաւ մի տղայի, որին և աչքի լոյսի պէս սիրեց: Չնաշխարհիկ մանուկն ամեն մի գծով նմանում էր Ռուստէմ հսկային, և մայրը Զոհրաբ անուանեց նրան:

Զոհրաբը դեռ մի տարուայ հասակ չունէր, և նրան երկու տարեկան էին համարում: Երեքամեայ որ եղաւ,

և Օթմանին. մինչ դեռ պարսիկները շիւներ են, որոնք Մահմեդի փեսայ Ալիին են նրա օրինաւոր յաջորդը համարում, մերժելով առաջին երեք խալիֆաներին: Սլենինների կարծիքով՝ շիւների աղանդը Մահմեդի «գուտ» վարդապետութեան ուրացումն է: Հաւանական է, որ այս կրօնական խտրութիւններն առիթ տուած լինին երկու ազգի այն թշնամութեան, որ նշմարվում է ներկայ վէպում, և թերեւս այդ լինի պատճառ, թէ ինչու փահլէվանը չըհամարձակուեցաւ հայրենիք տանել իր նորատի աւմուսնուն: Սակայն դրանով դեռ չէ կարելի բացատրել, թէ ինչու Ռուստէմը գոնէ յետոյ մի փորձ չարաւ կրկին տեսներու իր կնոջն և որդեկին:

արդէն ձի էր վազեցնում, իսկ հինգ տարեկան դառնալուն պէս՝ առիւծի ու վագրի վրայ էր որսի գնում: Երբ որ հսկայազոր մանուկը տասներորդ տարին էլ բոլորեց, էլ ոսոխ չըլլար, որ նրան հաւասար հանդիսանար բռնամարտում կամ արշաւում: Զօրութեամբ ու քաջութեամբ նա կարծես մի առիւծ լինէր. իսկ բարեմոյն ու հեղ բարքով և ճակատի վրայ ծածանուող մետաքսափայլ հերքերով լիովին նման էր իր հօրը:

Մի առաւօտ մանուկը, խրոխտ կանգնելով մօր առջև, աչքալիսի մի հարցմունք արաւ.

«Ասա ինձ, մայրիկ, թէ ես որի շառաւիղն եմ: Ընկերներիս մէջ մէկն էլ իմ չափ քաջութիւն և ոյժ չունի, բայց էլի նրանք ծաղրելով են հօրս անունը հարցնում: Ասա ինձ, ո՞վ է հայրս, և լսելի արա մի անուն, որից տեղի չունենար ամաչելու արքայազնը, ապա թէ ոչ՝ ես ինքս ինձ աչքիդ առջև կըսպանեմ»:

Եւ պատանին, ցոյց տալու համար թէ ասածը կատակ չէ, իր կուրծքին դրաւ դաշոյնի ծայրը:

Թնդաց Թէհմինայի զգայուն սիրտը մայրենի քաղցր խնդութեամբ: Նա տեսաւ, որ հսկայորդին արդէն դուրս է պրծնում իր ձեռքից, թէ նրա երակներում եռ էր գալիս հօր արիւնը, — և լաւ համարեց այլ ևս չըթաքցնել նրա ծննդեան գաղտնիքը:

«Իմացիր, Զոհրաբ, որ դու պարսից Ռուստէմ դիւցազնի որդին ես: Հայրդ Իրանի և Թուրանի ամենաքաջ զինուորն է, և դու պատճառ չունիս ամաչելու ոչ ոքից: Ահա տես, այս ոսկէ ապարանջանը նա քեզ տալու համար ինձ յանձնեց: Լաւ պահիր սրան, որովհետեւ այս նշանով պիտի ճանաչէ նա քեզ մի օր: Զգուշացիր, որդեակ, որ լսած խօսքերդ Աֆրասիաբ սուլթանի ականջը

չընկնին: Թուրանի սուլթանը ոչ ոքի գէմ աչնալիսի ոխերիմ թշնամութեամբ չէ վառուած, ինչպէս որ Ռուստէմի գէմ, և նա, հօրդ ատելով, անշուշտ քեզ էլ կ'ուզենայ ոչնչացնել: Հայրդ արդէն կորածի պէս է ինձ համար. լաւ է մեռնեմ, քան թէ քեզնից էլ զրկուիմ»:

Սակայն Զոհրաբն ազնիւ հպարտութեամբ պատասխանեց.

«Լաւ չէ, որ աչքերս բոլորովին խաւարին, քան թէ սրտումս ծածկած պահեմ քաջ Ռուստէմի անունը... Ես ծագում եմ աշխարհիս ամենաքաջ զիւցազնից, և դու ստում ես, որ չըպարծենամ նրանով: Մայրիկ, ինչո՞ւ էիր այսքան ժամանակ թաքցնում ինձնից այս մեծ բախտը: Զինուոր չըկայ, որ Ռուստէմի անունը չըտայ վստահութեան կամ երկիւղի ժամանակ, և միայն էս չարտասանեմ նրա անունը... (Այս բերդն ո՞վ առաւ, ո՞վ կործանեց այս հրէշին, ո՞վ ջախջախեց այս վիթխարի թշնամուն, հարցնում է ամեն մարդ, և լսում է—Ռ ու ս տ է մ ր:) Ես միշտ հիացմամբ և թաքուն նախանձով եմ աւանջ դրել նրա զովքին, առանց իմանալու, թէ նա իմ հայրն է, թէ Ռուստէմ բառը հօրս անունն է: Եւ այժմ, որ արդէն գիտեմ թէ նա հայրս է, լռեմ, ծածկեմ նրա որդին լինելու: Ո՛չ, ես իսկոյն կ'երթամ որոնելու փառաւոր ու պանծալի հօրս: Սեմէնգանից և Թուրանից կ'ընտրեմ ինձ համար մի ջոկ գունդ և կ'արշաւեմ դէպի Իրան: Ես գահից վալը կըզլորեմ Քէյքաւուսին և նրա փոխարէն՝ կընստեցնեմ Ռուստէմին, որովհետեւ հօրս է միայն պատկանում Իրանի արքայական աթոռը»:

Քաջագործութեան ամենի եռանդն արդէն վառուել էր տասն և երկու տարեկան համբալի սրտում: Այլ ևս անհնարին էր բռնել նրան: Ոչ մօր արտասուքը,

աղաչանքը, ոչ էլ պապի սաստերը կարող եղան շրջել նրան մտքում դրած խորհրդից, և վերջապէս երկուսն էլ տեղի տուին, որ երթայ:

Ծերունի թագաւորը բաց արաւ իր զինանոցն ու դանձարանը, և ամեն կերպ հոգ տարաւ, որ իր թուռն ու նրա ընտիր զօրագունքը լաւից լաւ սպառազինուին:

Զոհրաբը միայն մի երիվար էր պահանջել, և նրա համար քսան պատուական նժույզ բերին: Հսկայորդին աջը դրաւ առաջին իսկ յովտակի վրայ, և ձին չոքեց, չը կարողանալով դիմանալ նրա ձեռի ծանրութեան: Այսպէս՝ քսան ձիուց և ոչ մէկը յարմար չեկաւ զիւցազնին—բոլորն էլ շատ թույլ էին նրա համար: Արջ ի վերջոյ յառաջ եկաւ մի ծեր զինուոր և ասաց.

«Ես ունիմ ախոռումս մի նժույզ, որի նմանը դեռ երբեք չէ տեսնուած Սեմէնգանում. նա ծագում է Ռաշ ձիուց և իմ ազնիւ արաբական զամբիկից: Փղի նման ուժով է նա և այժեամի պէս սրընթաց. նրա արշաւին որ տեսնես, կ'ասես փոթորկալի ամպի ստուեր է, որ սահում է փափուկ գետնի երեսով: Բայց մի վատ բան ունի այդ նժույզը. թույլ չէ տալիս, որ վրան հեծնեն»:

«Այստեղ բեր նրան», հրամայեց Զոհրաբը, և երբ բերին,—բռնեց ազնիւ ձիու թաւ բաշից և մի ախնթար-թում վրան ցատկեց: Սիրուն պատանին նժույզի վրայ արձանի պէս ամուր նստած՝ ասես թէ խաղալով էր բռնում սանձը: Բոլորեքեան շուարած մնացին, երբ տեսան, որ աննուաճ երիվարը զառնուկի պէս հնազանդ էր, և ցնծութեան աղաղակ էր, որ լսելի եղաւ Զոհրաբի սպառազինած կտրիճների բանակում:

Իրանի գահը տապալելու պատրաստուած Զոհրաբի հուշակն որ լսեց Թուրանի Աֆրասիաբ սուլթանը, ասկոյն սկը-

սաւ մտքումը կշռել, թէ արդեօք ինչ օգուտ կարող է քաղել այդ հրաշալի պատանուց: Անյայտ չէր նրան Թէհմինայի ծածուկ ամուսնութիւնը Ռուստէմի հետ, և նա գիտէր, որ Ռաշի մտրուկի վրայ հեծնող քաջը Ռուստէմի հարազատ որդին է, որ այժմ գնում է իր հօր մօտ: Թուրքերի խորամանկ սուլթանը վերջապէս որոշեց իր անելիքն և կանչել տուաւ Բարմանին, որ իր հաւատարիմ փաշան էր:

«Գէ շուտ արա, ո՞վ իմ փորձուած զօրական», ասաց նա մտերմին, «առ հետը մեր ընտիր զինուորներից տասն և երկու հազար ձիաւոր և գնա Սեմէնգան: Այնտեղ Ռուստէմի որդին Զոհրաբը պատրաստվում է Իրանի վրայ արշաւել: Ասա նրան, թէ Աֆրասիաբ սուլթանն օգնական զօրք է ուղարկում նրան՝ պարսիկներին նուաճելու համար: Դու միշտ անբաժան եղիր նրանից և երբ որ Իրան մտնէք, աշխատիր, որ Զոհրաբը չըկարողանայ իր հօր հետ ծանօթանալ: Անհրաժեշտ է որ նրանք թշնամաբար բախուին միմեանց, որովհետեւ, եթէ կայ մի մահկանացու, որ կարող լինէր ծեր Ռուստէմին խորտակել, այդ նրա մահուկ որդին է: Ռուստէմի որդին միայն ձեռնահաս է յաղթել այդ ամենազօր հսկային: Չեմ հարցնում, թէ ո՞վ որին կըջարդէ. երկուսն էլ ինձ ատելի են: Ուրեմն փութանք. թող ընդհարուին իրար հետ. մեզ օգուտ է, որ նրանք միմեանց կոտորեն»:

Բարմանը խոր գլուխ տուաւ և ասաց.

«Ո՞վ իմաստութեան լոյս, թող հրամանդ կատարուի»: Ապա թէ ձին հեծաւ և ամենայն ճշգրտութեամբ տիրոջ պատուէրը գլուխ հանեց: Տասնևերկու հազար թուրք ձիաւորները միացան Սեմէնգանի զօրքի հետ, և այս բոլոր հեծելազօր այրուծին որոտագոյ փոթորկի նման Իրանի

սահմանից ներս խուժեց, ամեն տեղ աւերմունք, հալածանք և ասպատակ սփռելով:

Իրանի ամուր բերդը գտանվում էր մի նեղ կիրճում, որ՝ այսպէս ասած՝ դէպի երկրի սիրտը տանող մի դուռն էր: Քէյքաւուս շահի ասլաւէնն ու պարծանքն էր սեպ ժայռերի վրայ բարձրացող այդ «Սպիտակ բերդը»: Դրա պահապաններն էին երիտասարդ Հաջիրն ու ծերունի Գեդդէհէմը. մէկն անուանի իբրեւ իմաստուն խորհրդական, միւսն իբրեւ քաջ զօրական: Հաջիրը շատ էր սիրում Գեդդէհէմի Գուրդաֆէրիդ աղջկան, և թէպէտ գեղեցկուհին համակրութեան որ և է նշան չէր ցոյց տալիս, բայց և այնպէս սիրահարը յուսով էր, թէ առաջին իսկ քաջութեան գործից յետոյ կըստանայ օրիորդից ակնկալած քաղցր վարձը: Ուստի թուրքերի նախարշաւ յարձակումը մեծ խնդութիւն պատճառեց նրան. նա վստահ էր երկու յաղթանակ տանելու, երբ կռուելու տենչով վառուած՝ սպառազէն դուրս էր գալիս բերդի դռնից և մենամարտի հրաւեր կարգում թշնամիների սպարապետին: Աղջիկն աչքով հետեւում էր նրա դիմագրաւ ընթացքին բերդի բարձր աշտարակից:

Զոհրաբը՝ այդ խրոխտ հրաւերն ընդունելով, յառաջ խաղաց, և երկուսի մենամարտը բորբոքուեցաւ: Հաջիրը բոլոր ուժով հարուած ուղղեց նրա կուրծքի դէմ. սակայն Զոհրաբը շանթի արագութեամբ մի կողմ թռաւ, յետոյ ուժգին յարձակուեցաւ ոտիւնի վրայ և թաւալազլոր գետին նետեց նրան թամբից: Այնուհետեւ ինքն էլ ձիուց վայր իջաւ և ծունկը բերդապահի լանջին դրած՝ սուրը հանեց և ուզում էր վզից բաժնել նրա գլուխը:

Պարսիկը դժուարութեամբ գլուխը վերցրեց և ասաց. «Ներքէ է, որ դու ինձ բերդի առջև փոշու մէջ թաւա-

լեցիր և ինձ այսքան ամօթ հասցրիր: Գթան կեանքիս, և ես քեզ երախտապարտ կրմնամ»:

Պատանին մտածելով, թէ Հաջիրը կ'օգնէ նրան անձկալի հօրը գտնելու, վեհանձնաբար այդ խնդիրը կատարեց: Երևտասարդ բերդապահը, ձեռքն ու ոտքը շրջաթափած, թուրքերի բանակը տարուեցաւ: Բանակում մեծ ու փոքր միաբան գովասանքով հռչակեցին հօգի Զոհրաբի այս առաջին յաղթանակը:

4.

Մինչ թուրքերի բանակում ցնծութեան ազդակ էր բարձրանում, Սպիտակ բերդի մարդիկը սուգի մէջ էին ընկղմած: Գուրգաֆէրիզը տխրագէմ վայր էր իջել աշտարակից: Իրաւ է՝ նա սովոր էր զրգռել Հաջիրին իր արտաքին սառնութեամբ, բայց նրա գլորուելը որ տեսաւ, իսկոյն զգաց, որ կարծածից աւելի էր սիրում նրան: «Արդեօք ո՞վ է նրան տապալուղ համբակը», մտածեց նա: «Միթէ չէ՞ կարելի պատժել մի կերպ այդ պատանուն. չէ՞ որ կանացի խորամանկութիւնը ստէպ յաղթել է և՛ նրանից քաջ կտրիճներին»:

Այսպէս խօսելով Գուրգաֆէրիզը զրահներ հագաւ, զըլխին զրաւ մի սաղաւարտ և ձի հեծած՝ դուրս թռաւ բերդի դռնից, որ դռնապանը սիրով բաց էր արել նրա առջև: Բազէի պէս սլացաւ նա դէպի թուրքերի բանակն և բարձրաձայն աղաղակեց.

«Ո՞վ էր, որ գետին գլորեց իմ պատուական ընկերին: Եթէ չէ՛ նա մի վատարի, թող դուրս գայ, որ տէգով շամփրեմ նրա սիրտը»:

Զատերը, յանդուգն հրաւերը լսելով, դուրս ելան մե-

նամարտի, բայց Զոհրաբն ամենից շուտ առաջ անցաւ:

Գուգաֆէրիդն իր թեթեւ ձիու վրայից արագ մի նետ արձակեց և ուղղում էր գրգռել իր պատանի դիմամարտին: Նա մերթ ոտիս լանջքի դէմ էր սլաք նետում, մերթ մէջքի, բայց նրանք փետրի պէս թօթափվում էին Զոհրաբի ամրակուռ զրահներից: Սակայն ճարպիկ օրիորդն իր այս վարպետ զինասաղով փոքր առ փոքր որսաց նրան մինչև բերդի պարիսպը:

«Այց և վայր դիր նիղակը», գոչեց Զոհրաբը, «ես արդէն ձանձրացայ այս մանկական դատարկ խաղից»:

Գուգաֆէրիդը բռնեց ձիուն, շուռ եկաւ դէպի ոտիսը, բայց փոխանակ նիղակը դէն ձգելով՝ հանեց գլխի սաղաւարտը. և նրա գեղաճուփ վարսերն ուսերի վրայ փռուեցան:

«Ուրեմն իմ ոտիսը մի կի՛ն է», գոռաց շուարած Զոհրաբը. «ես կանանց հետ մարտնչելու չեմ եկած. ձեզ կարելի է և առանց դէնքի նուաճել»:

Նոյն վայրկենին նա քակեց թամբից առաստանն և արձակեց. լարը թռաւ և ամուր փաթաթուեցաւ օրիորդի իրանին: Օրիորդը բռնուած էր. բայց իսկոյն ուշքի եկաւ իր առաջին սարսափից, հանեց գօտուց դաշոյնը, լարը կտրեց և հողմի պէս սլանալով դէպի դուռը, որ հոգատար բարապանը բաց էր պահել, ներս վազեց, մինչ դռները հետամուտ Զոհրաբի հէնց քթի տակ փակուեցան:

Եթէ Ռուստէմը լինէր նրա տեղը, անշուշտ կրճիծաղէր այս փոքրիկ արկածի վրայ. բայց Զոհրաբին սաստիկ զայրոյթ պատճառեց օրիորդի նենգութիւնը:

«Ո՛վ ընկերներ», գոչեց նա, դէպի բանակը ճեպելով, «Սպիտակ բերդը յանդգնում է դիմադրել մեզ: Ուրեմն եկէ՛ք խորտակենք դրան և կրակ տանք աշտարակը. թող քար քարի վրայ չըմնայ»:

Այդ միջոցին նրան մօտեցաւ Աֆրասիաբ սուլթանի մտերիմ՝ Բարման փաշան և հանդարտ ձայնով ասաց նրան. «Այդպէս մի անիր, ո՛վ իմ Զոհրաբ: Այդ պարսիկների վրայ առանց պատրաստութեան յարձակուիլն անմտութիւն կըլինէր: Ամենից առաջ հարկաւոր է մի քանի սանդուղդ շինել տալ. եթէ ոչ՝ երբէք չենք յաջողիլ բարձրանալ այդ ժայռի վրայ, որի գագաթից խրոխտ ամրոցն ասես թէ մեզ ծաղրում է»:

«Դրա դէմ ասելու բան չունիմ», պատասխանեց Զոհրաբը. «ուրեմն շինել տուր սանդուղքները, և թող մինչև արշալոյսը պատրաստ լինին: Իմացած եղիր, որ ես պիտի բարձրանամ ամենից առաջ»:

Պատանին այս խօսքերն ասելով, մէջքը դարձրեց և գնաց մտաւ իր վրանը: Մինչ Բարմանը գերաններ էր կտրել տալիս սանդուղքներ շինելու համար, բերդի մէջ մի մարդ չըկար այն գիշեր, որ արթուն չըլինէր:

Ալևոր Գեղգէհէմը մտամոլոր նստած էր և դողդուջուն մատներով նամակ էր գրում իր շահին: (Սովորութեան համեմատ՝ թղթի սկզբում Քէյքաւուսի գահի համար Աստուծոյ օրհնութիւնն ու շնորհը մաղթելուց յետոյ) նա նկարագրում էր Սպիտակ բերդի պաշարուիլը տաճիկների անթիւ զօրքից և աղէտալի վիճակը. պատմում էր, թէ ինչպէս նրանց զօրավարը, որ թէև դեռ մանուկ է, մի յարձակմամբ թամբից թուցրեց և գերի վարեց Հաջիրին:

«Այդ մանկան դէմ կարելի է միայն մի ախոյեան դուրս հանել, և յատկապէս Ռուստէմին», գրեց Գեղգէհէմը: «Ուստի, ո՛վ տէր, թող շուտ գայ այստեղ փահլէվանն և ազատէ բերդը թշնամու ձեռքից: Ես ինքս այս գառամած հասակումս, որ քեզ էլ լաւ յայտնի է, չեմ կա-

ըող բերդը պաշտպանել, և այս գիշեր իսկ փոքրիկ վաշտովս մեկնելու եմ դրեակից»:

Դրեց և յանձնեց նամակը մի սրընթաց սուրհանդակի, որ և ճեպով ճանապարհ ընկաւ: Այնուհետեւ ծերունին ժողովեց իր ծառաներին, սակաւաթիւ գինուորներին և նրանց ու Գուրգաֆէրիդի հետ միասին մի գետնափոր ճանապարհով անհետացաւ ամրոցից:

Զարմացան տաճիկները, երբ առաւօտեան բուրգի վրայ յարձակուելիս՝ մէջը բնաւ մարդ չըգտան:

Զոհրաբը կամենում էր իսկույն երկրի ներսն արշաւել. բայց Բարմանը խորհուրդ տուաւ, որ նախ բերդն ամրացնէ և այնտեղ գտանուած պարէնով իր զօրքը լաւ կշտացնէ: Այսպէս ահա տաճիկները մի քանի օր Սպիտակ բերդում մնացին, և Բարմանը նստաւ գեկուցումն գրելու իր արքային այս առաջին յաղթութեան վրայ:

5.

(Գեղդէհէմի) սուրհանդակը գտաւ Իրանի տիրապետին Իստահարում, ուր շահն այդ միջոցին նստած էր իր բազմաթիւ դրանիկներով: Սրտմտութեան մռայլ ամպեր պատեցին Քէյքաւուսի ճակատը, և նա իսկույն մի մեծ ժողով գումարեց:

(Խորհրդի եկան շահի Ֆերաբօրս, Գուրգին, Քէշմադ և Ռոհամ որդիներն և պետութեան Թուս սպարապետը: Դրանց միացան Գուրադ, Գև, Միլադ, Ֆէրհադ և Բահրամ զօրավարները: Վերջապէս եկաւ և ութսուն գաւակի հալը Գուդէրս անունով արծաթահեր ծերունին: Գերուած Հաջիր բերդապահը մէկն էր այդ որդիներից. ուստի ծերը տրտում-տրտում գլուխը կախեց, երբ որ որդու թշուառութեան բօթն առաւ:)

Չահը ձեռին բռնած ունէր Գեղդէհէմի նամակը:

«Միթէ Ռուստէմից զատ ոչ ոք չըկայ, որ դուրս գայ այդ անմօրուս համբակի դէմ», ասաց նա: «Ի՞նչ խորհուրդ կըտաք ինձ, ո՞վ հաւատարիմ ծառաներ, որ ինքեզդ էլ լաւ էք ճանաչում Ռուստէմին»:

«Յոյրս էլ կըցանկանանք, որ նա գայ և Սպիտակ բերդն ազատէ», լսելի եղաւ ամեն կողմից:

«Բարժ է», ասաց շահը: «Ես այստեղ կըկանչեմ փաշէվանին, և դու, Գև, որ նրա փեսան ես, իմ դէսպանը կըլինիս»:

«Ո՞վ Ռուստէմ, որ Սաբուլիստանի իշխանն ես և Իրանի ապաւէնը», գրում էր շահը, «Թուրանի կողմից մի վտանգ է սպառնում մեզ: Սեմէնգանի արքայական զորմից սերուած Զոհրաբ անունով մի պատանի, որ առիւծի պէս խիզախ է, փղի նման զօրաւոր ու փայլակի չափ սրընթաց, Սպիտակ բերդը նուաճել է: Բացի Ռուստէմից ոչ մի մահականացու չէ կարող մօտալուտ չարիքի առաջն առնել: Ուստի այս տողերը կարդաս թէ չէ՝ երկրիս սահմանը կըչուես: Եթէ գիրս ոտքի վրայ ստանալու լինիս, էլ չես նստիլ, այլ նոյն ըոպէին ձիդ կըհեծնես. եթէ ձեռումդ բաժակ լինի այդ միջոցին, էլ չես պարպիլ, ոչ մի վայրկեան չես կորցնիլ, այլ կըփութաս, որովհետեւ այդ է պահանջում մեր Իրանի փրկութիւնը»:

Ռուստէմ դիւցազն անչափ ուրախացաւ իր փեսայի հապճեպ գալուստը տեսնելով. բայց Գևը մինչև անգամ ողջունի ժամանակ չըտուաւ նրան, այլ միայն աչքով աւրաւ, որ շուտ կարդայ նամակը:

Ռուստէմը նամակի կնիքը կոտրեց և կարդաց: Յետոյ ձեռն աչքին տարաւ և մի քանի ըոպէ լուռ մնաց, մտածելով ու խորհելով:

«Զոհրաւր է կոչվում այդ պատանի դիւցազնը, և Սեմէնգանի արքայական տոհմին է», մտածում էր փահլէվանը, և վաղուց սահաճ երջանկութեան ժամերն այնպիսի թարմ գոյներով պատկերացան նրա հոգում, որ կարծես թէ երկար ու ձիգ տարիներն անջրպետ դրած չլինէին անցեալի ու ներկայի մէջ...

«Հազիւ թէ տասն տարի անցած լինի այն օրից մինչև այժմ», ասաց նա կամացուկ և ինքն իրան. «Անհնարին է ուրեմն, որ որդիս լինի այդ Զոհրաբը... Եթէ Աստուած ինձ մի որդի էլ տուած լինի Սեմէնգանում, դարձեալ պէտք կըլինի մի տասն տարի սպասել, մինչև որ Թէհ-մինան նրան ինձ մօտ ուղարկէ՝ ոսկի նշանը բազկին: Եւ նա անշուշտ մտերմաբար ու սիրով կ'արձակէ ինձ մօտ պատանուն, իբրև մի ցանկալի հիւր, և ոչ թէ սուրը ձեռին, որպէս մի քաղաքաւեր թշնամի: Ո՛հ, երանի թէ Թէհմինան ինձ մի որդի շնորհած լինի, որովհետև իրանում ես չունիմ և ոչ մի գաւակ, որին մի օր Սաբուլիստանին տէր կարգէի»:

Գեւ, իր աների այս վշտագին հառաչանքից ապշելով, մօտեցաւ նրան համեստաբար և ասաց. «Արդեօք չեն հրամայել թամբել Ռաշին»:

«Ո՛հ, Գե. այդքան շտապելու բան չըկայ. այսօր դու իմ հիւրն ես, ներս մտիւ: Միթէ շահի մի խօսքի համար իսկոյն կոյր եռանդով բորբոքուիմ... իսկոյն թողնեմ բան ու գործս և ազնիւ Ռաշիս չարչարեմ, որովհետև անշնորհ Գեգդէհէմը Սպիտակ բերդից հալածուել է մի ստընդի տղայի ձեռքով... Չէ, իմ ծերունի Քէյքավուս. կըսպասես փոքր ինչ, կըհամբերես, ո՞վ մեծագոր իմ արքայ»:

Եւ նա ծիծաղելով ներս տարաւ իր փեսային, որին և հարկեց մի փառաւոր ընթրիքով:

Բայց և այնպէս Գեւ չիմացաւ Ռուստէմի ծանր շարժելուն բուն պատճառը: Պատերազմ զնալու չկամութիւնը չէր, որ բռնում էր միշտ ռազմասէր դիւցազնին, այլ այն ծանրաթախիժ տրտմութիւնը, որ զգում էր Զոհրաբի վերայ մտածելիս: Տասն անգամ նա հեգնութեամբ հեռու քշեց իր գլխից և տասն անգամ վերակրկնեց այս միտքը, թէ «Հապա եթէ որդիս լինի այդ Զոհրաբը...»

Եւ ահա այդ տագնապիչ վարանումն էր, որ ջլատում էր փահլէվանի հոգը կամքն և արգելում նրան մի վճռական քայլ անել:

6.

Գիշերուայ ստուերների հետ Ռուստէմի տագնապն էլ փարատուեցաւ, և առաւօտեան նա գէնքերը հագնելով չու ընկաւ իր զնդի հետ միասին: Քէյքավուս շահն ուրախութեամբ ողջունեց փահլէվանին, և յաջորդ արշալուսին, երբ արտուտիկն երգում էր, նրա գուարթ դայլայիկը գէնքերի շառաչիւնով ծածկուեցաւ: Թմբուկներն որոտացին. զօրքը վաշտ-վաշտ սկսաւ անցնել շահի առջևից, և իրանի տիրապետը խնդութեամբ ողջունում էր քաջամարտիկ զինուորներին. սակայն դրանք բոլորն էլ միասին առնուած այնքան բերկրանք չէին ազդում նրա սրտին, որքան մի մարդ, որ արդէն մեծակ մի ամբողջ զօրք կ'արժէր: «Ռուստէմ փահլէվանն է մեր սպարապետը», լսելի եղաւ բանալում, և նրա լոկ անունը յաղթանակի վստահութիւն տուաւ սրտերին:

(Արևի ճառագայթները հազարաւոր նշույներով շողջողում էին շքեղ զրահների ու վահանների վրայ, փոթորկից տարուբերուող ծառերի նման տատանվում էին սաղաւարտները. արտերի երեսին ծածանուող հասկերի պէս խիտ առ խիտ ճօճվում էին նիզակներն ու տէգերը: Զօրքն

այսպէս յառաջ գնալով հասաւ մինչև Սպիտակ բերդն և բանակ դրաւ նրա առջև:

Անասելի ուրախութիւն զգաց Զոհրաբը, երբ յառաջապահ զինուորները լուր բերին, թէ թշնամին գալիս է: 2^է որ նա արդէն վաղուց սպառազինուած և պատնէշ պատած սպասում էր այդ տենչալի լուսինն: Նա, Բարմանին կանչելով, իսկոյն ելաւ մի աշտարակ, որի վրայից կարելի էր բոլոր դաշտը լաւ տեսնել: Հպարտ-հպարտ ցոյց տուաւ նա ալեկոծուող դրօշակներն ու տէգերը և յառաջ քաշելով երկչոտ տաճկին, բացագանչեց. «Տես, թէ ի՞նչ քան զօրք է եկել ինձ պատիւ բերելու համար: Քէլքաւուս շահը կարծեմ էլ մարդ չ' թողել, որ չըհաւաքէր իրան սպառնացող պատանու դէմ. ահա նա գալիս է իր բոլոր զիւցազներով, որոնց քաջութեան գործերը փառաբանուած են երգերում: Ո՛հ, ասա ինձ, Բարման, չե՞ս նշմարում այն մէկին, որի անունը պայծառ լուսով փայլ է տալիս ամենքին: Ասա ինձ, ո՞վ է առաջինը, ամենաքաջը բոլոր պարսիկ զիւցազներից»:

Սակայն Բարմանը, իր տիրոջ պատուէրը լիշելով, չըկամեցաւ տալ Ռուստէմի անունը, թէև շատ լաւ ճանաչում էր:

«Մէկը չէ՝ շատերը կան պարսից բանակում, որոնց յաղթելը պարծանք կըբերէր քո անուան, ո՞վ իմ Զոհրաբ», ասաց նենգամիտ տաճիկը. «Եւ եթէ կամենում ես փառք վաստակել, գնա՛ մենամարտի հրաւէր կարգաւ այն մէկին, որ ամբողջ գլխով բարձրանում է ամբոխից: Խորտակիր նրան առանց երկար խօսելու: Մի ասիւր նրան, թէ ո՞վ ես դու, մի՛ էլ հարցնիր իր անունը, մինչև որ արիւնաներկ սրիցդ ստիպուած՝ նա ինքն չասէ այդ անունը: Այս է զիւցազների սովորութիւնը»:

Զոհրաբը հաւանեց այդ համարձակ խօսքերին և զուարթ սրտով պատուէր տուաւ մի լաւ ճաշ պատրաստելու. նա կամենում էր թշնամու գալուստը տօնել իր մտերիմների շրջանում:

Այն ինչ պարսիկներն արդէն վրաններ կանգնել ու քանակել էին բերդի հանդէպ: Երբ ամեն բան կարգի ընկաւ, սպարապետը գնաց թագաւորի մօտ և ասաց նրան ժպտալով.

«Այսօր ես մեր բանակում էլ անելու բան չունիմ: Այժմ ուզում եմ գնալ տեսնել այդ Զոհրաբին Սպիտակ բերդում. սիրտս չի հանգստանալ, մինչև անձամբ չըտեսնեմ այդ հրաշալի պատանուն: Ինձ անհրաժեշտ է իմանալ, թէ ո՞վ է այդ թուրքի լակոտն և արդեօք կ'արժէ, որ նրա հետ կռուելու համար ես իմ Ռաշի վրայ հեծնեմ: Արձակիր ինձ, ո՞վ Քէլքաւուս. ես տաճկի շորեր կըհագնեմ, և ոչ ոք ինձ չի ճանաչիլ գիշերով»:

Չահը ծիծաղեց և ասաց. «Թուրքի զգեստով էլ Ռուստէմն Իրանի աստղը կըմնալ. գնա՛, Տէրը լինի քեզ հովանի: Յերեկը դու մեր Իրանի բազուկն ես, գիշերն էլ՝ նրա աչքը»:

Ռուստէմը՝ տաճկի լայն հագուստով, գլխին մեծ չալմա կապած, թաքուն դուրս գնաց բանակից և անտես մտաւ Սպիտակ բերդը: Այնտեղ Զոհրաբ պատանին, ջահերի լուսով լուսաւորուած, ուրախ ընթրիք էր վայելում. սաղաւարտի փոխարէն՝ նա իր սիրուն գլխի վրայ մի պսակ ունէր, և իր շուրջը, երգ երգելով, բազմած էին նրա զօրքի մեծերը:

Նրա ձախ կողմը բազմած էր Բարման լրտեսը, որ ոչ մի վայրկեան չէր հեռանում նրանից. աջ կողմից՝ նրա Զէնդ անունով ազգակոնը՝ մի հաւատարիմ բարեկամ, ու-

ըին Զոհրաբի մայրը խնդրած էր լաւ հսկել պատանու վրայ և իմաստուն խրատներով օգնել նրա անփորձութեան: Բոլոր ներկայ գտնուողներէն միայն Զէնդն էր անձամբ ճանաչում Ռուստէմին, և այս պատճառով էր Թեհմինան յատկապէս նրան յանձնել ուղեկից լինել իր որդուն, և խնդրել, որ իրան հասնելուց յետոյ՝ աշխատէ ծանօթացնել նրան հօրը հետ: Լուռ նստած էր խոհեմ մարդը զուարթամիտ պատանու մօտ և դարանամուտ յովազի պէս լրտեսում էր շրջակայքը: Յանկարծ դարպասի մուտ կամարի տակ Զէնդը նշմարեց մի անծանօթ կերպարանք, որ կասկածելի երևցաւ իրան: Ինչո՞ւ էր այդ տաճիկն անշարժ կանգնած ամենախաւար անկիւնում. ինչո՞ւ չէր մօտենում սեղանին, չէր մտնում ջահերի բոցով լուսաւորուած շրջանի մէջ...

Զէնդը ոտքի ելաւ իմանալու, թէ ո՞վ է այն եկաւորը, և ապշելով տեսաւ մի բարձրադիտակ, վայելչաձև ու քաջակազմ տղամարդ, որի նմանը միայն մի անգամ տեսած ունէր իր կեանքում, և յատկապէս այն գիշերը, երբ Ռուստէմն ընթրիք էր անում Սեմէնդանի մեծերի հետ: Այն ժամանակ Զէնդը մեծարոյ հիւրի կողքին էր նստած: Անհնարին է, որ այս տաճիկը Ռուստէմը լինի, սակայն մի հրաշալի նմանութիւն կար երկուսի մէջ...

«Ո՞վ ես դու», գոչեց Զէնդը լրտեսին: «Ինչո՞ւ ես մըթութեան մէջ խարխափում. հապա տեսնեմ երեսդ»:

Ռուստէմը ոչ մի պատասխան չըտուաւ: Զէնդը քաշեց նրա վերաբիւրից և կամենում էր բռնի մօտեցնել ջահերին: Այն ժամանակ Ռուստէմը վերցրեց բռունցքն և այնպիսի մի հարուած տուաւ Զէնդի գլխին, որ սա ճիկ չբահանած՝ շնչասպառ գետին ընկաւ:

Զոհրաբը, չիմանալով թէ ո՞ւր մնաց իր ազգա-

կանը, երկու մարդ զրկեց, որ նրան կանչեն: Գնացողները մեռած գտան թշուառին դարպասի մուտ անկիւնում և Զոհրաբի մօտ բերին նրա արիւնաթաթաւ դիակը... Ուրախ ընթրիքը վերջացաւ... Զոհրաբը, անհնարին ցաւով համակուած, պլոկեց գլխի պսակն ու ողբագին ձայնով վայեց.

«Եղո՛ւկ ինձ, ո՞վ գործեց այս սոսկալի ոճիրը: Դու եկել էիր ծանօթացնելու ինձ հօրս հետ, ո՞վ հաւատարիմ, սիրելի Զէնդ, և այժմ ընկած ես ոտքերիս տակ՝ անշնչացած ու գունատ, մտերիմներիդ շրջանում իսկ սպանուած... Երգւում եմ լուծել արեանդ վրէժն և ջախջախել չարագործին, ո՞վ էլ լինէր»:

Մէր գգում Զոհրաբը, թէ ո՞ւմ էր մահ սպառնում— ո՛հ, չէր գուշակում, թէ իր օրհասն էլ հեռու չէր...

Աւաւօտը որ լուսացաւ, նա դարձեալ ելաւ աշտարակի գագաթը, որտեղից բոլոր պարսից բանակն երևում էր: «Այստեղ բերէք Հաջիրին», հրամայեց նա. «գուցէ նա ճանաչէ իմ հօրը»:

Գերուած բերդապահն աշտարակի վրայ բերուեցաւ, և Զոհրաբը, նրա կապանքն արձակելով, ասաց. «Հաջիր, ես քեզ ազատութիւն կըշնորհեմ, եթէ անսուտ ճշմարտութեամբ մի առ մի պատասխան տաս հարցերիս: Իսկ եթէ սուտդ բռնեմ, վա՛յ քեզ—հէնց այսօր կեանքիդ արևը կըմարեմ»:

Հաջիրը տրտում պատասխանեց. «Աւելորդ են խօսքերդ: Հարցո՛ւր, և ապա թէ կ'իմանամ—արդեօք կ'արժէ, որ այդ պայմանով կեանքս գնեմ»:

Եւ Զոհրաբը սկսաւ հարցնել. «Ո՞ւմ է պատկանում այն հոյակապ վրանը բանակի բուն կենդրոնում: Բոլորովին ոսկեհուռ է այդ վրանը, զմբեթի վրայ նստած է մի

ոսկէ արծիւ և ճիրաններում բռնած ունի արեգակի պատկերը կրող մի դրօշակ»:

Գերին վեհութեամբ գլուխը բարձրացրեց և ասաց. «Այնտեղ նստած է շահերի շահն իր մեծափառ վեհութեամբ: Երկու թաւաբաշ առիւծ է կանգնած նրա կրկին դռների առջև, և ոչ մի օտարական չի յանդգնիլ մօտենալ, որ խփոյն չըլօշատեն»:

«Իսկ ոսկէ վրանի ձախ կողմը», կրկնեց Զոհրաբը. «ո՞վ է նստած այդ արծաթէ վրանում»:

«Ֆերաբորսը՝ շահի աւագ որդին և նրա սրտին ամենամօտիկ էակը», ասաց Հաջիրը:

«Իսկ այն սև վրանը. սուրհանդակները շարունակ մտնում ու գուրս են դալիս. շուրջը կանգնած են հարիւրաւոր թիկնապահներ»:

«Դա արքունի զօրապետ Թուսի վրանն է. նրա արտօնութիւնն է միշտ շահին մօտիկ նստել բանակում»:

«Հապս ումն է այն կարմիր վրանն և ո՞վ է այն ծերունին, որ նստած է մուտքի մօտ: Նրա շուրջը կանգնած են բազմաթիւ շքեղ զինուորներ, որոնք նրան գլուխ են տալիս, հօր նման պատուելով»:

Հաջիրի սրտից խոր հառաչանք դուրս թռաւ. «Դա Գուդէրսն է», ասաց նա, «մի պատուական ծերունի, որ հարկաւ նեցուկների կարօտ չէ, որովհետև նրա շուրջը կանգնած են իր եօթանասուն և ինն որդիքը, ութսուներորդն էլ ես եմ՝ կալանաւոր, թշուառ գերիւն»:

Սուր աչքով դիտեց Զոհրաբը Հաջիրին և գոչեց. «Ճշմարիտն ասա ինձ, և այսօր իսկ եղբայրներիդ կրմիանաս»:

«Ճշմարիտն ասա ինձ», կրկնեց Զոհրաբը յուզուած սրտով, «և յայտնիր թէ ումն է այն կանաչ վրանը: Դրան նայելիս՝ ասես թէ մի յուսոյ նշույլ է ճառագայթում

սրտիս մէջ: Վրանի առջև կանգնած է մի սպառազէն տղամարդ, որ բոլոր իր ընկերներից ամբողջ գլխով բարձր է: Նրա կողքին տրոփում է մի երիվար և վրնջում տիրօջ նայելով, որ շուրջն է նրա բաշը: Հսկալի կշտին սուր է կախուած և աջ ձեռին բռնած ունի մի հաստ մկունդ, որ հարկաւ միայն ինքն է կարող ձօճել—ուրիշ ոչ ոք: Անշուշտ ամբողջ Իրանին յայտնի կրկնի այդ մարդու և իր նժույլի անունը, և եթէ ես ում և իցէ մենամարտի կանչելու լինիմ, անտարակոյս դրան կընտրեմ: Դէ ուրեմն շուտ ասա—ինչպէս է կոչւում այդ հուժկուն»:

«Ինչին է պէտք այս տաճկին մեր պետութեան փահլէվանի անունը», մտածեց Հաջիրը. «Մի գուցէ միտքը դրած լինի նրան էլ այնպէս կործանել, ինչպէս որ ինձ տապալեց, և կամ, ո՞վ գիտէ, ոչնչացնել նրան նենգութեամբ... Ո՛չ, ես չեմ մատնիլ մեր Իրանի պարծանքը»:

«Զուր եմ ճգնում մտաբերել—լսած եմ արդեօք երբ և իցէ դրա անունը», պատասխանեց երիտասարդ զօրականը: «Գուցէ նա օտար երկրից եկած լինի մեր բանակը, մինչ ես գտնւում էի Սպիտակ բերդում»:

«Ասա ինձ այդ դիւյազնի անունը», կրկնեց Զոհրաբը սաստկութեամբ, կարծես ամենեւին ուշ չըգնելով նրա խօսքերին:

«Ես նրան իսպառ չեմ ճանաչում», թաթովեց Հաջիրը:

Պատանին անբաւական լուռ կեցաւ: Մօր լիշատական լիւր նշանները գտել էր. պակաս էր միայն անունը՝ վստահութիւն ստանալու համար, թէ այն դիւյազն էր իր Ռուստէմ հայրը, և ոչ այլ ոք: Նա, բարկութիւնը զսպելով, շարունակեց հարցմունք անել,—և Հաջիրը ստույգ ասում էր, ինչ որ գիտէր իւրաքանչիւր վրանի մասին: Բայց յանկարծ Զոհրաբը զայրանալով բացազանչեց.

«Խաբում ես ինձ, թշուառական: Դու ամենքին ա-
նուանեցիր, բացի Ռուստէմից: Դու նենգութեամբ թաք-
ցրնում ես այն միակ անունը, որ ես ուզում եմ իմանալ:
Եթէ այն վրանի առջև կանգնած հսկան Ռուստէմը չէ,
հապա ռոտեղ պիտի լինի նա այժմ: Ո՛հ, ասա ինձ, թէ
այդ նա է, և դու ինձնից առատ պարգև ընդունելով՝
հէնց այսօր ազատութիւն կըստանաս: Ռուստէմը չէ՞ այն
կանաչ վրանի առջև կանգնած մարդը»:

«Է՛հ, ինչո՞ւ ես այդքան հետամուտ լինում Ռուստէ-
մին», ասաց Հաջիրը. «մի փափազիր հանդիպել նրան, ե-
թէ ոչ, հաւատա, ի՛նչքան էլ դու զօրեղ լինիս, նա քեզ ՚ի
չիք կըդարձնէ: Բայց քո բախտից՝ փահլէվանը չէ գտանվում
բանակում. նա գժտուել է շահի հետ և հանգիստ նստած է
իր Սաբուլիստան աշխարհում—միամիտ եղիր այդ մասին»:

«Պիտի արհամարհեմ սպառնալիքդ», մտածում էր
գերին, «և եթէ ինձ սպանելու էլ լինիս, գոնէ արիւնովս
մաքրած կըլինիմ Գուդէրսի ութսուն որդիներից ամենա-
վատը հանդիսանալուս նախատինքը»... Իսկ Զոհրաբը թի-
կունքը գոռոզաբար նրան դարձնելով. «Պէ՛ լաւ», ասաց
ինքն իրան. «եթէ ոչ ոք չէ կամենում ասել ինձ, թէ
ո՞րն է հայրս, ես ինքս կ'երթամ նրան գտնելու»:

Ուժգին ցասմամբ վայր իջաւ նա աշտարակից, իսկ
Հաջիրը շղթայակապ իր արգելանք տարուեցաւ:

7.

Պատանի Զոհրաբը՝ ոսկեգօծ սաղաւարտը գլխին հա-
գած, սրարշաւ դէպի բանակը սուրաց: Խթան ստանալով
զայրոյթից, նա ինքն էլ խթան էր տալիս նժուղին: Բա-
նակի բոլոր զինուորները ցիր ու ցան եղան այդ փոթոր-

կայի արշաւից. ոչ մէկը սիրտ չարաւ նետ ձգելու այդ
ամենի ասպետի դէմ—ամենքի ձեռքը կաշկանդուել էր
սարսափից: Արեւափայլ պատանին սլացաւ ամենաբարձր
պատնէշի վրայ, որով պատած էր բանակը, և այնպիսի
ձայն արձակեց, որ միայն գերեզմանի մեռելները կարող
էին չըլսել:

«Ո՛վ շահ», ասաց նա, «որ փառք ու շքով նստած
ես բանակիդ մէջ, արդեօք զօրութիւնդ ի՛նչպէ՞ս կըլինի
արձակ ու բաց դաշտի վրայ: Ինչո՞ւ ես զօրքդ փարախում
փակել. ա՛յդ տեղ ես միայն ապահով կարծում քեզ դաշ-
տից... Զինուորներդ ոչխարի պէս փախուստ տուին իմ առջև
(և գոմերի մէջ պահուեցան): Միթէ՞ ձեր մէջ մի մարդ չը
կայ, որ Զոհրաբի դէմ խիզախէր... Ես երգուել եմ Զէնդի
մահուան վրէժը հանել սպանողից. թո՛ղ նա դուրս գայ:
Եթէ չես կամենում մատնել նրան իմ ձեռքը, գոնէ նրա
փոփարէն մի ուրիշ մարդ առաքիր, բայց տէս, որ լաւե-
րից լաւը լինի, եթէ ոչ՝ ես ինքս բանակիդ մէջ կընե-
տուիմ և ոսկի վրանդ կըպաշարեմ, չընայելով առիւծնե-
րիդ: Ես տէգով վայր կըգլորեմ այդ վրանիդ արեգակն և
շներին առջև կըձգեմ»:

Քէյքաւուսը սարսափած վայր թռաւ թախտից և գո-
չեց. «Ղուտ արէք, Ռուստէմին այստեղ կանչեցէք, որ գալ
սանձէ այդ ստահակ պատանուն»:

Եւ շտապ տագնապով սուրհանդակներ դուրս վաղե-
ցին շահի վրանից և շնչսպառ թռան դէպի Ռուստէմի վը-
րանը... Սակայն դեռ ոչ մէկն էլ չէր հասել նրան, երբ
սպառազէն փահլէվանը, Ռաշի վրայ աշտանակած, ար-
դէն սրանում էր հեգնաբանող պատանու դէմ:

Ահա մի նետընկէցի անջրպետով բաժանուած՝ հայրն
ու որդին լուռ կանգնեցան իրար դէմ և սկսան չափել

մինը միւսին ռազմատենչիկ աչքերով: Անշարժ են նրանք: Սակայն երկու կողմի յովտակներն, իրանց սիրուն գլուխները բռնի յառաջ ձգելով, ուրախ վրնջում են իրար դէմ: ՌՎ հրաշք—անբան անասունների մէջ խօսում էր արեւնակցութեան հզօր ձայնը, որ խեղդուել էր մարդկանց մէջ դիւալին բարկութիւնից:

Երկուստեք զրահավառ զօրականները գունդագունդ հաւաքուեցան նայելու մենամարտին, որ շուտով պիտի բորբոքուէր: Անժոյժ Զոհրաբն առաջինը սկսաւ խօսել.

«Ուրեմն դ՞ո՞ւ ես, որ իմ դիմամարտը պիտի լինիս: Յիրաւի դու հերոսական պատկեր ունիս, որի նմանն ես օրումս չեմ տեսել, և եթէ մենք երկուսս միմեանց հետ գուպարենք, այլ ևս ոչ ոք չի հարկաւորիլ մեզ իւրանից և թուրանից: Ե՛կ ուրեմն աղնիւ մենամարտով վախճան դրնենք մեր ազգերի պատերազմին: Դու տեսնում ես, որ երկու հզօր պետութիւնների ամենալաւ քաջերն անհամբեր մեզ են դիտում»:

Տարօրինակ արձագանգ տուին Ռուստէմի սրտում այդ ձայնի հնչիւնները, և նա, բացասական նշան տալով, իր զրահապատ աջ բազուկը բարձրացրեց:

«Հանդարտ, ո՞վ հրաբորբոք քաջ պատանի», գոչեց նա. «ես ինայում եմ դեռափթիթ հասակիդ: Իմացիր, որ այս բազուկս ոչ մի ժամանակ չէ յաղթուել. ում վրայ որ սա ընկել է, այլ ևս գետնից չէ վեր կացել: Ուստի լաւ կ'անես որ վերադառնաս և զօրքիդ ամենահովակու դիւտորներէց մէկին զրկես ընդդէմ ինձ: Թող նրա հետ կռուիմ ես. իսկ քեզ նման մի տհաս մանկան յաղթելը բնաւ պատիւ չէ ինձ համար»:

Կաս կարմիր կտրեցաւ Զոհրաբն ամօթից, և ոտիսին մօտենալով, արտասանեց հաղիւ զսպուած բարկութեամբ.

«Ես չեմ նահանջիլ, այլ միայն մի բան կը հարցնեմ քեզանից, և դու պարտական ես պատասխան տալ: — Դ՞ո՞ւ չես արդեօք Ռ ու ս տ է մ փահլէվանը: Ռ՛հ, ասա ինձ, արդեօք դու չե՞ս այն դիւցազնը, որին ոչ ոք դեռ չէ յաղթել մենամարտում»:

Բաւական էր մի բառ միայն, մի փոքրիկ բառ, որ վէճն ուրախալի և երջանիկ վախճան ստանար. սակայն Ռուստէմը չուզեց այդ տենչալի բառն ասել... Յանկարծ մի սեւաթուր թախիժ էր տիրել նրա հոգուն:

«Եթէ ընկնիմ այս երեխայի ձեռքից պարտուած», մտածում էր նա, «թող լուր չը հասնի Սեմէնգան, թէ Ռ ու ս տ է մ ն էր զրա սպանածը, իսկ եթէ ես գլորեմ մանկահասակ ոտիսիս, դեռ ժամանակ կ'ունենամ յայտնելու նրան ի՞նչ լինելու»:

«Ես Ռ ու ս տ է մ ր չեմ», ասաց նա, (չար ոգուց դըրդուելով: «Ռուստէմը մի իշխան է, իսկ ես միայն մի դիւտոր. երէկ ուղարկել էին ինձ Սպիտակ բերդը լրտեսելու, և ես այնտեղ հարուած տուի ձեր Զէնդին, որ ուզում էր մատնել ինձ»:

«Դ՞ո՞ւ ես Զէնդին սպանողը, դ՞ո՞ւ», որոտաց քաջ պատանին. «ուրեմն ինչո՞ւ հէնց սկզբից չասացիր ինձ այդ բանը: Այժմ արդէն աւելորդ է խօսելը. պատրաստուիր և աղօթք արա, որ Աստուած Ռուստէմի զօրութիւնը շնորհէ քեզ, եթէ ոչ՝ բանդ արդէն պրծած է»:

Պատանին արագ աջ կողմ թռաւ, Ռուստէմը՝ ձախ: Մի նետրնկէցի հեռաւորութեամբ նրանք իրար դէմ կանգ առին, նիզակներն ուղղեցին և միմեանց վրայ խոյանալով, ընդհարուեցան ինչպէս երկու որոտագոյ փոթորիկ: Երկուսի նիզակներն էլ փշուր-փշուր ջարդուեցան, բայց երկու ասպետներից մէկն էլ թամբում չը դողաց: Այնուհետև ու-

սոխները սրի գիմեցին և վերջապէս պղնձակուռ մկուռդի: Ինչ որ նիզակն էր անվնաս թողել՝ այն կտրեց սուսերը, և ինչ որ սա էր խնայել՝ այն ջախջախեց մկուռդի: Ոչ մի օղակ ողջ չըմնաց կռուողների վերտի վրայ, ոչ մի փետուր՝ սաղաւարտի վրայ. քրտինքը հեղեղի պէս հոսում էր հեծեալներից և նոյգներից: Բիւրաւոր մարդիկ ակնապիշ դիտում էին այս ամենի մենամարտը, բայց ոչ մի կողմից չաղթանակի ձայն չէր հնչում: Գուպարողները մէկը միւսին արժանի էին: Նրանք էլ իրանց նոյգների պէս մի և նոյն զարմիցն էին և չէին ուզում իրար տեղի տալ: Վերջապէս նրանք, ուժից ընկած, ստիպուեցան դադարել, և շնչասպառ նոյգները հեռացրին իրանց տէրերին այդ ապարդիւն մաքառումից:

Զոհրաբն ասում էր իրան, սիրտը վշտով դառնացած, «Անհնարին է, որ այդպիսի կատաղութեամբ ինձ հարուածներ տուողը հայրս լինի: Թէև մօրս ասած նշանները բոլորն էլ ճշմարտուեցան, սակայն դիւցազնի դառնաշունչ ցասման մասին նա ինձ ոչինչ չէր ասել: Դա չէ կարող Ռուստէմը լինել. վասն զի մի այդպիսի մարդ երբեք այնքան սէր չէր ազդիլ Թեհմինայի բարի սրտին»:

Իսկ Ռուստէմը մտածում էր. «Եթէ դա որդիս լինէր, արդարև ինձ անարժան չէր լինիլ: Բայց որդիս չէ դա: Անհնարին է, որ Թեհմինան առանց ոսկէ ապարանջանի ինձ մօտ առաքէր պատանուն: Սակայն ո՞վ էլ լինի, այսօր նա ինձ լնւ տրորեց: Զգուշացի՛ր, դու գորշգլուխ: Դեռ ոչ մի կռուում չէ պատահել, որ այս օրուայ պէս նեղն ընկած լինէիր: Որքան ամօթ կրիրէր ինձ, եթէ այդ մանուկն ինձ յաղթէր— և լուրը հասնէր Սեմէնգան՝ որդուս ականջը: Զոհրաբը դեռ շատ փոքր է, իմ կարծիքով՝ հաղիւ տասնչորս և կամ տասնհինգ տարեկան: Այդ հա-

սակում ես դեռ չէի կարող նրա պէս սաստիկ դժբող տալ»:

Իւրաքանչիւրն այդպիսի ծանր մտքերով յառաջ էր գնում. երեկոյեան մարտը պիտի նորոգուէր:

8.

Մինչդեռ Զոհրաբը կազդուրիչ քնով հանգիստ էր տալիս իր մարմնին, Ռուստէմը զինադուլից օգուտ քաղեց՝ գնալու մօտակայ հովիտը, ուր երբեմն մի տարօրինակ հանդիպումն էր ունեցել, որ և այսօր նորից յիշեց: Այն ժամանակ— թերևս մի քսան տարի առաջ— Ռուստէմն այնքան զօրեղ էր, որ նեղութիւն էր զգում իր ուժից, և այն քարուտ ձորը գնալիս այնպէս ծանր էր ոտք դնում, որ ամեն մի քայլին մինչևի պճեղները խրվում էր պինդ գետնի մէջ: Այն ժամանակ էր, որ չանկարձ մի զուարթ ծիծաղ լսեց նա, և աչքերը վերցնելով մի ողի նշմարեց, որ նոյն ձորի շահապն էր: «Ռուստէմ», ասաց շահապը, «այդ ոյժը, որ տուել է քեզ մայր բնութիւնը, անչափ շատ է մէկի համար: Դա քեզ բնաւ օգտակար չէ, այլ ճնշում է քեզ: Դրա մի մասը դու ինձ տուր. ես կըպահեմ, և երբ որ քեզ պէտք լինի, կըգաս, նորից լետ կ'առնես»:

Փահլէվանը տուաւ շահապին իր զօրութեան աւելորդ մասը, որ նա պահէ: Այժմ գնում էր լետ ուղելու այդ պահ տուած բարիքը, որովհետև վախենում էր իր ամբողջ զօրութիւնը ձեռք չըբերած կռուի դուրս գալ Զոհրաբի դէմ:

Չահապը նրա ձայնը լսեց թէ չէ՝ յառաջ եկաւ և ասաց. «Ղաւ կ'անես, որ զօրութեանդ այդ մասն ինձ մօտ թողնես՝ այս ժայռի ծերպի մէջ: Այստեղ նա աւելի ապահով կ'ըմնայ, քան ձեռքումդ: Այս ծեր հալօք ինչո՞ւ ես ուզում բռնաւորել քեզ դրանով»:

«Յետ տուր», հրամայեց փահլէվանը: «այսօր ես կա-
րօտ եմ բոլոր ուժիս, որ ստացել եմ բնութիւնից: Տօւր,
ասում եմ, և մի ստիպիր որ սպասեմ»:

«Թող այդպէս լինի», պատասխանեց շահապը. «դու
կըստանաս պահ տուած ոյժդ, բայց իմացիր—դա քեզ
բախտ չի բերիլ: Այդ առոյգ զօրութիւնը միայն փոր-
ձանք կրբերէ քեզ, որովհետեւ չէ յարմարվում հասակիդ,
և միայն երիտասարդ կտրճին է վայելուչ...»

Մինչ Ռուստէմն ու շահապն իրար հետ այսպէս վի-
ճում էին, պատանի Զոհրաբը քնով կաղդուրուած վեր կա-
ցաւ իր տախտից: Այժմ ոչ մի սաղաւարտ չէր զարդարում
նրա գլուխը, ոչ մի զրահ չէր թաքցնում նրա հուժկու
անդամների գեղեցկութիւնը: Մի քսան տարեկան երիտա-
սարդի էր նմանում նա: Այդպէս մօտեցաւ նա Բարմանին
և ասաց:

«Այն առիւծի պէս ուժեղ մարդը, որի հետ նորից
պիտի կռուիմ, զօրութեամբ ինձ հաւասար է: Նրան տես-
նելիս՝ մի անասելի զգացմունք է վառվում սրտիս մէջ:
Ես չեմ կարող, ես անգոր եմ՝ ի բաց վանել այս միտքը,
թէ նա է իմ Ռուստէմ հայրը: Ո՛հ, Բարման, աղաչում եմ
քեզ, ասա ինձ այդ զիւցազնի անունը: Անուանիր ինձ
այդ մարդուն, որ ես դարչելի հայրասպանութեան ոճիր
չըզորձեմ: Դեռ մի քանի րոպէ տառջ նրա գրկի մէջ տե-
սայ ինքս ինձ երազումս, որ այնպէս քաղցր էր և զմայ-
լական: Ո՛չ, ես չեմ կարող այդ մարդու հետ զուպարիլ»:

Ասաց և զայրութեամբ դէն ձգեց սուտերը. իսկ Բար-
մանը, որ Աֆրազիարին տուած խոստումը չէր մոռացել,
հեզնախան ժպտով պատասխանեց յուզուածին.

«Տղայական բան է թւում ինձ այդ երազդ: Դո՛ւ այդ
հսկայի գրկում... զուցէ մօրդ ստինքն էլ ծծած լինիս ե-

րազումդ: Այդպէս ես ահա երեխայի երազները. տղա-
մարդն ուրիշ երազներ կըտեսնի... Եւ դեռ ինչէ՛ր պիտի
լսեմ: Կամենում ես յետ կանգնել արդէն սկսուած մենա-
մարտից՝ միայն նրա համար, որ չեմ կարող ասել քեզ այդ
լրտեսի անունը: Նա քեզ արդէն սպասում է և անշուշտ
երկչոտ կ'անուանէ քեզ երկու բանակի դէմ յանդիման, ե-
թէ չըզտնէ քեզ ժամադիր եղած տեղում... Այդպիսի նա-
խատինք կրելուց յետոյ՝ դու ինչպէս պիտի յուսաս արժա-
նի որդի երևնալու մեծ Ռուստէմին: Եւ ես հարցնում եմ,
ինչ նշանակութիւն ունի ա ն ու ն ասածդ. ուզումի մէջ:
Դետնով տուր այդ ծերին, դիր ծնկներդ նրա լանջին և
ապա թէ հարցուր իր անունը, այս է մենամարտի հին
կարգը»:

Նենգամիտն այդպէս խառնեց ճշմարիտն ու սուտը:

Նա իրաւ կարողացաւ Զոհրաբի արիւնը բորբոքել և
նրա պատուասիրութիւնը զրգռել: Թշուառ պատանին,
խեղդելով սրտի մեղմ զգացմունքը, հեծաւ իր ձին և ար-
ձակուած նետի նման թռաւ իր եղկելի հօր ընդդէմ:

Ապշած նայում էր Զոհրաբը հակառակորդի երեսին,
որովհետեւ երեկուայ ասպետը կարծես թէ մի թովչութեամբ
փոխուած էր թւում իր աչքին: Արդեօք երեկոյեան վերջա-
լուսի ցոլմունքն էր, որ այնպէս մատաղ էր երևցնում նրա
հասակը... Զոհրաբն ասես թէ իր յատուկ դէմքը տես-
նում լինէր հայելու մէջ... Այդպէս, այո, ճիշդ այդպէս
պիտի երևնար իր դէմքը, եթէ միայն փոքր ինչ աւելի
հասակ ունենար:—Մայրն էլ միշտ այդպէս էր նկարագրել
պերճ հսկային, որ մի անգամից հրապուրել էր նրա սիրտը,
հետը սիրով ամուսնացել և մի քանի ժամից յետոյ նրան
սգաւոր ու մենակ թողել: Դարձեալ մի անգամ հրատապ
փափագ զգաց պատանին՝ ընկնելու այդ մարդու գիրկն և

գոչելու հայրիկ, ինչպէս որ արել էր երազում: Այլ ևս մի անգամ մօտեցաւ նա Ռուստէմին, մեկնեց աջն և ասաց հազիւ սքողուած յուզմունքով. «Ասա անունդ, ո՞վ փահլէվան: Աղաչում եմ, յայտնիր ինձ տոհմանունդ: Մինչև այժմ ես ՚ի զուր, հանգիստս կորցնելով, աշխատեցայ իմանալու այդ բանը, բայց ոչ ոք չասաց. խնդրում եմ— գոնէ դու լըումն տուր փափագիս»:

Այսպիսի գորովալիւ խնդրից չետոյ՝ Զոհրաբը դիւցադնի դժկամակ լուռութիւնը տեսնելով, մեղմ ու հանգարտ ձայնով աւելացրեց. «Չըլինի՞ թէ փռշմանած լինիս, որ երէկ ազգականիս սպանեցիր: Ե՛կ, կամացուկ ասա ինձ, թէ՛ ներողութիւն ես խնդրում ինձնից, և ես սիրով կը մոռանամ մինչև այժմ պահած ոխս»:

Սակայն ինչպէս որ զարնանային բողբոջները յանկարծակի թարշամում են բքաբեր ցրտից, այնպէս էլ Զոհրաբը գորոված սիրտը սառեցաւ հակառակորդի սուր խօսքերից:

«Այդպէս չէր մեր պայմանը», ասաց ոտիւր խնդալով. «դու զղջացած ես երևում՝ ինձ մենամարտի կանչելուդ համար. բայց տեսնում ես, որ ես արդէն գօտեորուել եմ մեր գուպարը նորոգելու: Եթէ ուրեմն երկչոտներից մէկը չես, երկարախօս մի լինիլ, և գործ ցոյց տուր: Դու շուտով կըլսես անունս. բայց չեմ կարծում, որ դա քաղցր հնչէ ականջիդ»:

Զոհրաբը փոթորկուելով մի կողմ թռաւ, և ըմբիշներն երկու կատաղի առիւծների պէս իրար վրայ յարձակուեցան: Նրանց երկու մարմինները դարձան կարծես մի մարմին՝ մի հսկայական ստուար մարմին, գրկուած չորս հօւժկու բազուկներով: Ճնշուած կուրծքերի թառանջն ու հեքը հեռուից անգամ լսվում էր և գետնի աւազը քրտնախառն արիւնով թրջվում. բայց դուպարողներից և ոչ մի-

նը տեղի չէր տալիս միւսին: Սակայն յանկաճ Ռուստէմն իր ձեռքերն արձակեց, աջովն բռնեց որդու գօտուց և ինչպէս որ ծծկեր մանկան վեր-վեր է թռցնում դայեակը, այնպէս էլ նա մի գերմարդկային ցնցումով օդի մէջ ձօճեց հզօր պատանուն: Մի սոսկման ճիչ լսելի եղաւ Սպիտակ բերդից—ցնծութեան աղաղակ տուին իրանեան վրաններից—գոռում, գոչում, կանչ ու կառանջ բիւրաւոր կոկորդներից,—և գետին տապալուեցաւ Զոհրաբը: Ռուստէմը չոքեց նրա լանջքի վրայ, դաշոյնը շողաց իր ձեռում և շանթի պէս պատանու կուրծքը մխուեցաւ...

Զոհրաբը տկար ձայնով հեկեկաց.

«Գոնէ այժմ ասա ինձ, ո՞վ մարդ, անունդ: Ինչպէս որ այժմ քո դաշոյնն ինձ դիպաւ, այնպէս էլ Ռուստէմի սուրը մի օր անշուշտ քեզ կըդիպչի: Անհնարին է, որ արեանս վրէժը չըհանէ քեզնից Ռուստէմ հայրս, որովհետև դու սպանեցիր Թէհմինայի և նրա որդուն»:

Այս խօսքերը մահաբեր սլաքների պէս Ռուստէմի սիրտը խոցեցին, և նա զարհուրած լետ ցատկեց:

«Ի՞նչ էր, որ թոթովեց այս մանուկը. ա՛յ եղկելի, ո՞վքեր են, ասացիր, ծնողներդ»:

Պատանին վերջին ոյժը հաւաքելով, հպարտութեամբ բացագանչեց.

«Ես Զոհրաբն եմ՝ Ռուստէմ փահլէվանի և Սեմէնգանի արքայադուստր Թէհմինայի միակ որդին: Մայրս ինձ իմ հօր մօտ ուղարկելիս՝ տուել էր ինձ մի ոսկէ ապարանջան, իբրև նշան: Այդ թանգագին յիշատակն ահա կրում եմ սրտիս վրայ, և ոչ թէ բազկիս վրայ, ինչպէս որ մայրս էր ասել: Ես կարծում էի, թէ սրտիս վրայ աւելի լաւ կըպահպանուէր պատերազմի ժամանակ»:

Թշուառ հայրը դողդողալով որդու հագուստը պատ-

ռեց և ահա տեսաւ նրա սրտին խրուած դաշոյնը, և դրան հուպ՝ ոսկէ ապարանջը, որ ոռոգուած էր արիւնով:

«Ջոհրաբ, Ջոհրաբ, որդեակ իմ: Վայ ինձ, ես սպանեցի քեզ», գոչեց Ռուստէմը մի այնպիսի աղիողորմ հեծութեամբ, որ կարեւոր առիւծի մռնչման պէս որոտաց: յետոյ յաղթանդամ դիւցազնը, միանգամայն ուժասպառ, երերուելով փռուեցաւ հոգեւոր որդու մարմնի վրայ: Որդին լսեց հօր ձայնն և արեգական փայլի նման երջանկութեան ժպիտ ցոլաց իր գեղեցիկ դէմքի վրայ:

«Հայր իմ, ես գտայ քեզ», մրմնջեց նա. «ահա հանգչում եմ գրկիդ մէջ, ինչպէս որ երազել էի: Լսեցէք, լսեցէք, իմ բարեկամներ—Ջոհրաբը գտաւ իր Ռուստէմ հօրն և հանգչում է նրա գրկում»:

Նա, երանաւէտ ժպիտն երեսին, աչքերը խփեց, և իրանի ու թուրանի զօրականներն անբարբառ կանգնած մնացին նրա անշնչացած մարմնի շուրջը: Ոչ ոք չէր յանդգնում ձեռք վերցնել Ռուստէմի դէմ, մինչև որ նա ինքն, ասեւ թէ մի խոր քնից զարթնելով, մեռածին իր գրկիցը վայր դրաւ և հանդարտ ոտքի կանգնեց:

«Տեսէք, իմ իրանի և թուրանի իշխաններ», ասաց նա տատանուելով. «տեսէք և յայտնեցէք ձեր տիրոջը, թէ ինչ արաւ Ռուստէմը մեր իրանի փառքի համար: Քէյքաւուս շահի սիրուն՝ նա իր միակ որդուն սպանեց: Ոչ մի մահկանացու չէ կարող սրանից աւելի թանգ զոհ բերել իր արքային, և այս գործով Ռուստէմի պաշտօնն էլ վերջանում է: Պատմեցէք շահին, ինչ որ տեսաք. արշաւանքն աւարտած է: Գնացէք—թողէք Ռուստէմին իր որդու հետ»:

Նա հրամայական նշան տուաւ, և սգաւոր աւագները հեռացան: Ռուստէմը մենակ մնալով, մինչև լոյս պահապան նստաւ իր և Թէհմինայի որդու մօտ:

9.

Արշալուսին վրայ հասաւ Բարմանն և սկսաւ խօսել դիւցազնի հետ, որի զօրութիւնը մի գիշերում բեկուել էր, և ընդ միշտ: Նրա նախկին և նոր զգեցած զօրութիւնը շեջել էր Ջոհրաբի վերջին շնչի հետ միասին, և այժմ Ռուստէմը քամակը կոր մի ծերուկ էր՝ տխուր նրստած անշունչ որդու մարմնի մօտ:

Այսպէս գտաւ նրան և Քէյքաւուս շահը, որ արևը ծագելուն պէս մօտեցել էր պատնէշին: Կարեկից սրտով նա ասաց. «Ո՛վ Ռուստէմ, իմ լուսատուդ իրանի, իմ պետութեան փահլէվան, որ հարիւր անգամ մահ ես տեսել աներկիւղ, վեր կաց, ապարդիւն ողբ ու յացով մի մաշուի: Լաւ է եկ, որդեկիդ դիահանքը պատրաստենք: Ես կամենում եմ այնպիսի շքով պատուել նրան, ինչպէս որ կը պատուէի իմ հարազատ զաւակին: Սաբուխտանի իշխանին վայել է ոսկուց ու մարմարիոնից շինուած շիրիմ ունենալ, և կ'ունենայ: Իսկ դու սգալուց դադարիր և եկ իմ ոսկէ վրանը, որպէս զի մնացածը միասին խորհենք»:

«Է՛լ խորհելու բան չըկայ», ասաց Ռուստէմը. «Բարման տաճիկը թուրանի և Սեմէնգանի զօրքերը թող յետ տանէ, որովհետև նրանք Ջոհրաբի սիրուն էին այստեղ եկած. և դու, իմ շահ, թոյլ կըտաս, որ խաղաղ մեկնին,—այս է վերջին խնդիրս: Իսկ որդուս թաղման հանգերձանքը ներիր որ ես ինքս կատարեմ: Վերցուր բանակդ և թող միայն իմ վրանն և թիկնապահ զինուորներն»:

Դիւցազնի պատիւը յարգելու համար՝ նրա կամքը կատարեցին: Նոյն իսկ օրուայ երեկոյին նա արդէն մենակ էր իր Սեւարդ եղբօր և մի քանի հաւատարիմ ըն-

կերները հետ: Այժմ նա հրամայեց ուղևորուհի զգեստ հագնել իր որդուն և պատել նրան ծաղիկներով, անուշահոտ խնկերով և ոսկենկար պաստառներով: Եւ ասլա թէ ասաց Սեւարդին:

«Ջնորհ արա ինձ Սեմէնդան յուղարկելու դիակը: Տար նրան Թէհմինայի մօտ, որ ամեն մայրերից թշուառն է, և ասա նրան. Զոհրաբը դտաւ իր հօրը, և Ռուստէմը փորձեց որդու ոյժը կռուի ամեն տեսակներում: Պատանին չունի ոչ մի արատ—միայն Ռուստէմի դաշոյնն է խորուած նրա կրծքին: Ասա Սեմէնդանի իշխանուհուն, թէ ոչ մի հայր աւելի դառն չէ արտասովում իր որդեկին, քան Ռուստէմը՝ Զոհրաբին: Արդ մեկնեցէք, դէնքերս ու վրանս վերցրէք. միայն Ռաշիս թողէք այստեղ: Մենք երկուսս դեռ մի գործ ունինք անելու, որ ուրիշի օգնութեան կարօտ չէ»:

«Իսկ եթէ տանը հարցնելու լինին, թէ ի՞նչ եղաւ Ռուստէմը»:

«Ասացէք—մեզ այդ բնաւ չայտնի չէ», ասաց Ռուստէմը, հրաժեշտ տալով մտերիմներին...

Զրգիտենք, թէ ի՞նչ եղաւ Իրանի հսկայագոր դիւցազնը... Արդեօք մի բան չէին ասիլ այդ մասին անդրնգախոր լեռները, որոնց մէջ երբեմն թաքնուած էին նրա զեղուն ուժերը . . .

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր

եր.	տող վերելից.	սխալ.	ուղ.
6	15	<	խորուած
<	19	<	ստուերախիտ
13	11	<	Աստուած
14	6	<	զւարթ
25	9	<	դէսպանը
28	12	<	չէ:

3172

2013

